

Peter Jurgec

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Ljubljana

UDK 811.163.6'373.43:81'344

Fonološke značilnosti novejšega slovenskega besedja*

Novejše slovensko besedje (po 1990) kaže precejšnjo raznovrstnost na segmentni ravni: pojavljajo se do sedaj nepotrjeni soglasniški sklopi, veliko je samoglasniških nizov. /dʒ/ in /f/ sta pogostnejša kot v celotnem slovenskem besedju, pojavlja se minimalni par z /dz/. Na nadsegmentni ravni se novejše besede večinoma razvrščajo v enostavne morfonološke vzorce, po mestu naglasa nepremične, po tonemu (stalno) cirkumfektirane, po kvantiteti brez premene.

The contemporary Slovene vocabulary (after 1990) shows a considerable variety on the level of segments: the so far uncertified consonant clusters appear and there is a lot of vowel strings. /dʒ/ and /f/ are more frequent than in the entire Slovene vocabulary, while the minimal pair with /dz/ has been appearing as well. On the supra-segmental level, more contemporary words are mainly classified in simple morfonological samples, and are fixed according to the place of stress, with falling tone (circumflex), and without vowel change according to quantity.

1 Uvod

Sodobne raziskave novejšega slovenskega besedja¹ so bile sprva omejene na terminologijo znotraj znanosti v celoti in pa posameznih znanosti oz. ved, povezane z ugotavljanjem tujejezičnih vplivov. Besede so bile torej večinoma raziskane leksikalno, besedoslovno in besedotvorno (Stramljič Breznik 2003), deloma v navezavi na tuje neologijske vire (Bokal 2003). – Fonološki vidik neologizmov je bil do sedaj prezrt (oz. omejen na tudi z drugimi besedami povezano problematiko, zlasti v zvezi s prevzetimi besedami, npr. Toporišič 1972, Jurgec 2003a in Tivadar, Jurgec 2003).

Gradivo za fonološko obravnavo novejšega slovenskega besedja sestavljata obsežnejši seznam *nelastnoimenskih (brez tvorjenk na -ski) besed, ki so v SSKJ in ne v SP 2001* (na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU pripravil P. Jakopin, nadaljnji postopki so avtorstvo A. Gložančev), skupno 32.984 besed, in *seznam možnih neologizmov po Novi besedi* (ista avtorja, dodatno še P. Kostanjevec), skupno 496 besed. Prvi seznam, gradivo iz SP 2001 (dalje GSP), je bil namenjen predvsem iskalnim in statističnim obdelavam za fonološko rabo, gradivo iz Nove besede (dalje GNB) pa preverjanju nadsegmentnih lastnosti in s temi povezanimi morfonološkimi vzorci (naglasno mesto, kvantiteta in tonem).

* Besedilo je bilo pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCola, ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti (ZRC SAZU) v Ljubljani (<http://www.zrc-sazu.si>) razvil Peter Weiss. – Izgovor zapisujem z znaki mednarodne fonetične abecede za slovenščino (Šuštaršič, Komar in Petek 1999), vendar z nekaterimi lastnimi dopolnili (prim. Jurgec 2003b: 12). – Nekatera terminološka pojasnila so že v Jurgec 2004 in jih tu ne ponavljam.

¹ Gre za besede, ki so se po letu 1990 (a) šele začele rabiti (so na novo tvorjene, prevzete ipd.), (b) je njihova raba pomembno narasla ali (c) so se pomensko ali slovnično spremenile. Fonološko je mogoče preučevati na novo tvorjene ali prevzete besede, zgolj pomenske (oz. nadfonološke nasplah) spremembe pa so za fonologa manj zanimive. Z drugimi vidiki teh besed se ne bom ukvarjal (prim. Bokal 2003).

2 Segmentna fonologija novejšega slovenskega besedja

GSP vsebuje eno pojavitev [dz], ki je nedvomno fonemska: *dzeta* ['dzè:ta] 'grška črka' (prim. *ceta* /'tse:ta/ 'cet, rod.', *zeta* /'ze:ta/ 'zet, rod.').² Čeprav podatki iz korpusov ne kažejo visoke frekvenca pojavitev (NB: 0, Fida: 2), minimalni par vseeno priča o spremembi na fonemski ravni. Frekvenca pojavitev za /dz/, ki je bil še pred pol stoletja precej redek (posamezni minimalni pari, Toporišič 1967, 1972), se precej povečuje, vse raznovrstnejši je po sklopnosti in položaju v besedi: *akindžija*, *imidž*, *kolidž*, *ménédžer*, *pidžáma*, *tínêjdžer*. Podoben proces še vedno poteka pri /f/ kot tretjem najredkejšem fonemu v knjižni slovenščini.

Analiza soglasniških sklopov je pokazala, da se pojavljajo tudi do sedaj še nepotrjeni. Pri sredinskih dvodelnih soglasniških sklopih jih je 24 v GSP novih glede na Srebot Rejec 1975: 29–34, npr. *ágfa* /kf/, *ambigvitéta*, *evfóričnost*, *kókpít*, *ménédžment*, *ófsajdpoločáj*, *zénbudízem*. Precej se jih pojavlja v tvorjenkah tipa *békhend*, *kréppapír*, *méčžógica* /dzʒ/, *rókglásba* /gg/, *súperračúnálnik*, *tarókkárte*, *večzlóžnost* /dzʒ/, *žálikžena* /gʒ/. V gradivu ni soglasniških sklopov, ki bi bili v nasprotju s sistemsko naravo slovenščine (npr. sklop nezvočnikov, različnih po zvonečnosti).

Samoglasniški nizi³ so v novejšem besedju pogostni: v besedju GSP je 1525 nizov, tj. 4,62 % vseh besed, kar 6,5-krat več kot v besedilih (7,10 ‰ v Jurgec 2004: 122) oz. malo manj kot v SSKJ (5,46 % v Jurgec 2004: 131). – Nove, zapletenejše fonemske zveze kažejo tudi na pomanjkljivost nekaterih dosedanjih distribucijskih pravil, tako *rejv/rave* /rè:ɣv/.

3 Nadsegmentna fonologija novejšega slovenskega besedja

Besede GNB so brez izjeme nepremičnega naglasnega tipa. Velika večina do trizložnih besed je cikrumfleksiranih: *bajt*, *benz*, *best*, *clio*, *damping*, *etno*, *evro*, *fitnes*, *fotka*, *grammy*, *heker*, *house*, *mail*, *mobi*, *off*, *pid*, *raft*, *rejv*, *remiks*, *sars*, *tajkun*, *valuk*, *viagra*. Redkejša so dvojnična (akutirano-cirkumfleksirana): *čefur*, *nokia*, *print*, *roker*, in akutirane: *branost*, *diler*, *duty*, *vnosen*.⁴

Akutirane besede so izrazito omejene na tvorjenke s tipičnimi končaji, npr. -á(c)ija (*dokapitalizacija*, *globalizacija*, *indeksacija*) ali -ízem⁵ (*bioterrorizem*, *evroskepticizem*, *mačizem*). Statistična primerjava tonemov v GNB in SP 2001 pokaže veliko razliko v pogostnosti akuta: v GNB se akut pojavlja le v 19,4 % vseh besed (SP 2001: 37,0 %), cirkumfleks je veliko pogostejši, 80,6 % (SP 2001: 63,0 %).

Kvantitetna premena (sistemsko je akutski tip regularnejši) je v novejšem slovenskem besedju zelo redek morfonološki pojav: *energent*, *predogled*, *razmejen*, *samozaposlen*; kratki naglašeni samoglasniki so sicer v skladu z veljavno fonološko teorijo običajni v tvorjenkah tipa *medetničen*, *nadnacionalka*, *nediskriminatoren*. – Besede se torej razvrščajo v najbolj tipične morfonološke vzorce.

Pogostne so dvo-, večnaglasne tvorjenke ali več kot petzložne enonaglasne tvorjenke: *kontraproduktiven*, *soavtorica*, *težkokategornik* proti *fundamentalističen*, *strankokracija*, *dokapitaliza-*

2 Dejstvo je bilo prvič zabeleženo že v: Peter JURGEC, Dz v besedju slovenskega jezika: Sistemske pomanjkljivosti, *Načeloma* 1/1 (1999), 19–25, <http://www.geocities.com/pjurgec/dz.htm> (30. 4. 2004). O tem gl. Tivadar in Jurgec 2003: 214–216.

3 Izbor izrazov za (fonemske) zveze samoglasnikov (niz) in soglasnikov (sklop) sem pojasnil v Jurgec 2004: 120, op. 1.

4 Tonem je bil določen glede na obstoječe vire (SP 2001), pri ostalih sem naredil anketo.

5 V SSKJ je ta tip dvojničen, v SP 2001 pa samo akutiran (dolenjsko-gorenjski tip).

cijski, ki kažejo na pomanjkljivost obstoječe teorije o večnaglasnicah (tj. tiste, ki je bila prvič uporabljena na gradivu SSKJ, v SP se ni veliko spremenila, prim. Toporišič 1969).

4 Sklep

Novejše slovensko besedje (po 1990) prinaša fonološke novosti predvsem s segmentnega vidika: (potencialno) novi fonemi, nove, še neuresničene fonemske zveze (soglasniški sklopi in samoglasniški nizi); nekatere take zveze, zlasti na fonetični ravni, vplivajo na spremembe oz. dopolnitve distribucijskih zakonov za slovenščino, z njimi pa niso v nasprotju.

Na nadsegmentni ravni se novejše slovensko besedje ravna po najbolj tipičnih morfonoloških vzorcih, kjer je vloga tonemskih in kvantitetnih opozicij ter naglasnih premikov zmanjšana. Akut se pojavlja bistveno redkeje kot v jedrnem besedišču.

Nadsegmentno nevtralizacijo novejše besedje nadomesti z raznovrstnostjo na segmentni ravni, kar lahko povežemo tudi s fonetičnimi pojavi v sodobnem knjižnem jeziku. Tu upoštevano novejše slovensko besedje se rabi pretežno v urbanem okolju: v govoru izobražencev iz osrednje Slovenije (Ljubljane) je fonološka razlikovalna vloga tonskih in kvantitetnih opozicij vprašljiva (Srebot Rejec 1988, 1998, 2000) oz. bistveno zmanjšana.

Viri in literatura

- BOKAL, Ljudmila, 2003: Jezikovne spremembe s stališča novih besed. *Slovenski jezik / Slovene language studies* 4. 13–25.
- FIDA: *Korpus slovenskega jezika FIDA*. <http://www.fida.net>. 30. 4. 2004.
- JURGEC, Peter, 2003a: Nekatera fonološka vprašanja v novem slovenskem pravopisu. *Slava* 14/1–2 (2000/2001). 45–59.
- JURGEC, Peter, 2003b: *Samoglasniški nizi v knjižni slovenščini: Diplomaska naloga*. Ljubljana.
- JURGEC, Peter, 2004: Fonologija samoglasniških nizov v slovenščini. *Slavistična revija* 52/2. 119–140.
- NB: *Nova beseda*. http://www.bos.zrc-sazu.si/s_beseda.html. 30. 4. 2004.
- SSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika: Elektronska izdaja, različica 1.0*, 1998. Ljubljana: ZRC SAZU in DZS.
- SP 2001: *Slovenski pravopis*, 2001. Ljubljana: ZRC, ZRC SAZU.
- SREBOT REJEC, Tatjana, 1975: *Soglasniški sklopi v slovenščini in kontrastivna analiza angleških in slovenskih soglasniških sklopov*. Magistrska naloga. Ljubljana.
- SREBOT REJEC, Tatjana, 1988: *Word Accent and Vowel Duration in Standard Slovene: An Acoustic and Linguistic Investigation*. München: Otto Sagner.
- SREBOT REJEC, Tatjana, 1998: O slovenskih samoglasniških sestavih zadnjih 45 let. *Slavistična revija* 46/4. 339–346.
- SREBOT REJEC, Tatjana, 2000: Ali je današnja knjižna slovenščina še tonematična? *Razprave II. razreda XVII*. 51–66.
- STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, 2003: Besedotvorna tipologija novonastalega besedja s področja mobilne telefonije. *Slavistična revija* 51/Posebna številka. 105–118.
- ŠUŠTARŠIČ, Rastislav, KOMAR, Smiljana, PETEK, Bojan, 1999: Slovene. *Handbook of the International Phonetic Association*. Cambridge: Cambridge University Press. 135–139.
- TIVADAR, Hotimir, JURGEC, Peter, 2003: Podoba govorjenega slovenskega knjižnega jezika v Slovenskem pravopisu 2001. *Slavistična revija* 51/2. 203–220.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1967: Nekaj strani iz slovenske slovnice: IX. O slovenskem pravopisu. *Jezikovni pogovori II*. Ljubljana: Cankarjeva založba. 161–172.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1969: O eno- in večnaglasnosti nekaterih besednih kategorij. *Jezik in slovstvo* 14/2. 51–59.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1972: Prevzete prvine slovenskega knjižnega jezika (glasovi, pisava, oblike, tvorba, besede). *Slavistična revija* 20/3. 285–318.